

Bálint Péter

„Szellemi tisztaságérzés”

(Visszakeresés Gulyás Pál *Garabonciás éj* című versében)

1.

Kerényi Károly „undok dolgaival”: a késlekedő nyomdával, a nemtelen támadások visszaverésével és az egyetemi tanáccsal veszkődésén elkeseredve veti papírra egyik Gulyás Pálhoz írott levelében¹, hogy késik a *Sziget* folyóirat megjelenése, s e késedelemnek nincs is más oka, minthogy napvilágot látásáért „túlságosan nagy árat kellett volna érte fizetnem – az időmből és a szellemi tisztaságérzésemből”. Aligha lehetne megfelelőbb kifejezést találni a „szellemi tisztaságérzés” szóösszetételnél Gulyás Pál költői magatartásformájának meghatározására, tudatosan vállalt elkülönülésére, mivelhogy a legkomolyabban vette a szellemi tisztaságérzés igényével élest, s ennek szellemében fordult az évszázados debreceni hagyományokhoz, a mitológiához, a teremtésértelmezésekhez, amelyekből a maga költészetét táplálta.

A nagy világertelmező mítoszokat, az archaikus lelki realitásokat rejtő görög mitogémákat, a mitikus-sámáni néphiedelmeket kutató nemzedékek tudatos törekvéseit elhallgatni vagy valóságos értéküknél jelentéktelenebbé tenni szándékozók ellenében Jánosi Zoltán találóan jegyzi meg, hogy a *Nyugat* harmadik nemzedékét alkotó költők válságból kiútkeresési törekvése jelzi, hogy: „egyre tisztábban érlelődik költészetünkben a magyar kultúra archaikus dimenzióiban élő nagy, mítoszi vázrendszerhez fordulás igénye, a belső folklórmélyi, archaikus törvénymeglátás és -megragadás beteljesülése is.”² Jánosi még ennél is tovább merészkedik, s kiemeli a nemzedéktársak közül Gulyást, mondván: „ő veti föl hangsúlyosan és absztrakt módon az archaikus mítosznak mint egésznek és végső struktúrájának a jelentőségét és lehetőségét a modern költői világ teremtésében; úgy, hogy ezt a mítoszt nem belső hagyományainktól idegen színtereken, hanem szorosan magyar folklórközelben keresi, illetve inkább értelmezi.”³ A magam részéről bátorkodom árnyalni e képet, Vajda Endre egy pengeéles és némi megszorítást is sugalló megjegyzését segítségül hívva: „a mítosz viszont vallásos fogalom, de tegyük hozzá, a költőknél leggyakrabban stiláris díszítményként szerepelnek”⁴, s a kritikus nyilvánvalóvá teszi, hogy Gulyás

¹ Pécs, 1939. VI. 17. In: *Adj ideákat az időnek! Kerényi Károly és Gulyás Pál levelezése*, Kráter, Bp., 1989., 34.

² Jánosi Zoltán: *Gulyás Pál „archaikus mitologikus” programja*. In: *Nagy László mitologikus költői világa*. Felsőmagyarország, Miskolc, 1996., 226.

³ Ua.

⁴ Vajda Endre: *Gulyás Pál*. In: *Válogatott írások*. Tevan, Békéscsaba, 1994., 114.

nem ezen költők táborába tartozik. Gulyás Pál a maga sajátos kálvinista istenhitével (amely legalább annyira problematikus, akárcsak a Csokonaié), pontosabban szorongató és belső ellentmondásait feloldani vágyó istenélményével fordul, s elsősorban Kerényi ösztönzésére a mítoszhoz mint világképet és versvilágot teremtő egészhez. Fontos ezt leszögezni, mert elévülhetetlen érdemei vannak Kerényi személyi varázsának s a hozzá fűződő szellemi barátságnak abban, hogy Gulyás útja a mítoszhoz vezet, s másodlagos a költőtársaktól jövő mítoszigeny; miképpen annak is jelentősége lesz a későbbi érvelésben, hogy a *remitologizáció* és a mennyek országának *visszakeresése* szervesen összefügg Gulyás költészetében.

Gulyás Pál lelkében már csak annál az egyszerű oknál fogva is könnyen visszhangra talált a Kerényi-féle egzisztenciális mitológiaértelmezés és a sziget-létmódra felhívás, mert „*falusi lélek*” volt⁵, ahogy Pomogáts Béla jegyzi meg egy helyütt. Falusi lélek, aki szellemi táj hazájának hagyományaitól átítatódva, az egyre gyanúsabbá váló köldöknézés és enfagatás gyakorlatát elutasítva az egyetemes értékekben: a bartóki népzében és kelet-európai mese- és balladákincsben mindinkább a nemzeti sorskérdések vizsgálatát tartotta elsődleges feladatának. Falusi lélek volt, abban az értelemben, ahogy egy Rousseau-ra vagy Berzsenyire, egy Francis Jammes-ra vagy Áprilyra ezt a jelzöt nyilvánvalóan és sértés nélkül mondani lehet. Falusi lélek volt, akiről az egyik leglelkesebb és költészetéhez legközelebb hajoló híve, Vajda Endre írja: „a természetet olyan intenzitással éli át, mint a görög filozófia hajnalán az elemekről és formáló erőkről először bölcseledő elmék”⁶ –, de semmiképpen sem nevezhető jó szívvel provinciálisnak. Bár *A magyar irodalom arcképcsarnokában* orcapirító bátorsággal írták le róla: „Gulyás Pál talán az egész magyar irodalom legparadoxonabb jelensége. Soha senki ilyen óriási kultúrával, ilyen széles láthatárral nem volt ilyen végérvényesen provinciális” –, nem egészen elfogulatlan kritikusi (akik inkább saját zavarodottságuknak és kirekesztő esztétikájuknak igyekeztek hangot adni, hogy bátran ítélőszéket tarthassanak felette) kevésbé tették megfontolás tárgyává, hogy más tájon olyan jelentős írók, mint mondjuk Giono, Ramuz vagy J. C. Powys a saját táj hazájuk páratlan gazdagságú megelevenítését a növényi lét mitologikus csóvájával ötvözve máig megkerülhetetlen szegletkövét adják az európai irodalomnak. Hogy mifelénk a népi írók másféle esztétikai indítással és ideológiai szándékkal közelítettek a vidék, a falu, a természet műbe szervesítéséhez, mint a fent említettek? Gulyás érzekelte a nyugatosok és népiesek remitológizálási szándékának eltérő okát, az elmúlt korokhoz és szellemi fegyvertársakhoz való visszatérés igényével végzett hídverés elemi szükségét, ám tagadhatatlan, hogy saját költői alkatánál, töprengő természeténél fogva nem mindenben találta a maga számára is követendőnek törekvésüket, ezért is igyekezett egy költői vénájához és megragadottságához illő mitológián, nevezetesen a *Kalevalán* keresztül saját világot teremteni, mert „kihallotta belőle a kultúrák születő pillanatának üzenetét, és igazolva érezte saját megérzéseit, útját és gyakorlatát.”⁷

Megjegyzem, magáért beszél a természetszemlélete fölött pálcát törő ítszéinek az a másik eszmetörténeti tévedése is, hogy ellentétben Csokonai korával a Gulyáséban már nem aktuális a Rousseau-féle magatartáseszmény. Nem ártana észbe vésni, hogy a genfi remete nem egyszerűen a természethez akart visszatérni, mint „kertművelő” botanikus, hanem a természet szemlélése által „mindenekelőtt valami egységet, rendet keres, az

⁵ Pomogáts Béla: *A kert és mítosz. Motívumok Gulyás Pál költészetében*: In: *Irodalmi nemzet, Felsőmagyarország – Szépirás* Kiadó, Miskolc-Szolnok, 2003., 223.

⁶ Vajda Endre: *im.* 112.

⁷ Uo. 115.

ellentétek feloldását, természet és társadalom közt, ember és ember közt, s magában az emberben”, ahogy Szávai Nándor jegyzi meg briliáns esszéjében.⁸ Egyébiránt Gulyás is elmondhatta volna Rousseau-val szólva, hogy: „inkább leszek paradoxoson embere, mint előítéletek embere”, még akkor is, ha a vele szemben táplált előítéletekre maga is hajlamosnak mutatkozott bizonyos előítéletekkel válaszolni.

Az aprólékos, miniatúraszerűen megfestett, lélekben kihordott és idillikussá átlényegített természeti képek előszeretettel történő vázlatolása, az antik bukolikus költészet fel- és megújítása Csokonai életművének az átértékelésével és mintává avatásával járt Gulyás költői életművében. Magányába menekülése évtizedei alatt egyszerre kívánta folytatni a Csokonaitól ismerős „nádasházba szorult kozmopolita” alkotói és gondolkodói sokszínűségét: a rousseau-i természetimádatból és – szemlélődésből fakadó panteizmust; a kollektív értékrendet és nemzeti önazonosságot szervesen őrző népköltészetből merítkezést; az európai műveltségéből táplálkozást és modern gondolkodásra nyitottságot; miként igyekezett tudatosan megtervezett életművébe beleszőni az archaikus-mitológikus versépítkezés Berzsenyi által legombolyított fonalát, s a magyar nyelv önmagára emlékezésének és eszmélkedésének költői kiaknázását. A debreceniségbe zártság egyfajta tudatos elhatárolódás volt – a már Csokonainál is tetten érhető – a szellemi központként működő Pesttől mint mentalitásában idegennek érzékelt várostól (*Végeladás, Kisbudapest*), másfelől a szigetmítosz sajátlagos megélésének is számított részéről. A szellemi táj hazával szemben táplált haragját és komor magányérzetét fölülírta az idealizált és magánmitológiájában bukolikussá átlényegített Debrecen iránti rajongása, amiként erről az *Üzenetek Sziget-Debrecenből* versében tanúságot tesz:

*„Szigeten élek Debrecenben.
Ez nem ,Debrecen’, ez ,Sziget’:
Apolló lantja zeng kezemben
és bámulom a szent vizet –,”*

s egyben áthangszerelte a Csokonaitól eltanult szellemi önépítkezés méltósága, saját helyzetértékelésének önironikussága, „ironikus önleplezése”⁹:

*„Én nem leszek soha professzor!
Hozzám a végzet mostoha.
De nem! Én vagyok az improvizátor
inasok főprofesszora.”*

Ezzel együtt a Sziget-Debrecenbe zártság a Kerényi-féle vátesz-sorssal való azonosulást is jelentette (akárcsak a kortárs Oláh Gábor esetében). Kerényi értelmezésében a *váteszt* „egy tisztán, határozottan meglátott, egyetlen megragadó világmegnyilatkozás irányítja”, ahogy Horatiusról állítja¹⁰, s ha a világmegnyilatkozásra fókuszálunk, rögtön érthetővé válik az alapvető különbség a váteszsors Ady- és Gulyás-interpretálása és betöltése között. Gulyás magatartását a Hamvas Béla által sokat emlegetett aranykor-mítosztól megragadottság és az énen túlmutató személyesség felelőssége vezérelte.

⁸ In: Jean-Jacques Rousseau: *Vallomások I–II.*, Magyar Könyvklub, Bp., 2001., II., 410.

⁹ Vajda Endre: *im.* 116.

¹⁰ Kerényi Károly: *Halhatatlanság és Apollon-vallás*, Magvető, Bp., 1984., 207.

Gulyás Pálnak a fűvész-költők (Csokonai, Fazekas) és vatesz-költők (Ady, Oláh Gábor) sorsának és életművének tanulmányozása tanulságot szolgáltathatott arról, miért is értelmezték e költők a poétaságot: számkivetettségként, megbélyegzettségként, elátkozottságként és a garabonciásokra jellemző beavatottságként. Pontosan tudta, hogy a szellemi táj-haza fogságából, a provinciális szellemiségből egyedül az európai műveltségben jártasság, a magyar és idegen nyelvek birtoklása, egy „világmegnyilatkozással” azonosulás és a szellemi elithez tartozás képes kiragadni őt, ezért is siet mind Kerényi, mind Németh László határozott hívására (ahogy ő fogalmazott) a „vegetálás ájultságából” a hozzá hasonló rokonlelkek kicsiny, de lelkes közösségébe tartozni. Könyvtárszobájában és a Bocskai-kertben képzelve el a maga háborítatlan „szigetét”, ahol szellemi tisztaságérzését hol az eredeti szövegek tanulmányozásával és a világirodalom jeleseinek magyarításával, hol a versek ráérős és műves csiszolásával és az archaikus elemek, lélektani realitások visszakeresésével igyekszik megőrizni. Folyamatos önépítkezése, önművelése közben irodalmi esteket szervez és folyóiratot szerkeszt, barátságokat ápol és másokat vigasztal, mivel Kerényi útmutatása szerint: „a cél nem egyszerűen (...) a rousseau-i stílusú visszatérés a természethez, hanem természetes és művészi társas életforma.”¹¹ Költői hivatásának gyakorlása és irodalomszervezői szerepvállalása közben hidat ver az ókor és a tizenharmadik, illetve a huszadik század közé, mely hídon olyan magabiztossággal közlekedik előre és hátra, ahogy később Weöres Sándor, Juhász Ferenc vagy Nagy László tette.

Kétséget kizáróan van Gulyás Pál természetében egy ritka kincs, amely még az írók között is páratlan adomány: önzés nélkül képes adni magából, markáns szellemiségből, szüntelen lelkesülségből, baráti együttérzéséből, páratlan szorgalmából, annak ellenére, hogy talán éppen neki volna szüksége ösztökélésre, felkarolásra, megbecsülésre, s az iszonytató magányt oldó szeretetre. Aki oly távlatokból és önironiával tudja szemlélni magárahagyatottságát, az irodalmi kánonból kizártságát, tanoncokkal folytatott napi küzdelmeit; „aki olyan tud lenni, mint a kisdetek – olyan aranykori lelkiületű –, azé a mennyek országa”¹²; aki nem lesi és keresi politikusok és szerkesztők kegyét, mint ahogy Gulyás Pál, annak elképesztően erős belső tartással, szilárd hittel és egységes világképpel kell rendelkeznie. Pomogáts Béla szerint a mítoszban találta ezt meg, mivel „az ősi mítoszok teljes világképet, teljes világmagyarázatot adtak, jelképes értelmű rendszerbe foglalták és közérthető magyarázattal látták el az ember természeti és társadalmi kapcsolatait, a létezés faggató kérdéseire adtak megnyugtató feleletet. A létezés titkairól hoztak hírt, azokról a titkokról, amelyeket a válságok mélyére vetett debreceni költő mindig is keresett.”¹³

Kerényi egy másik, harminckilencben kelt levelében, az egyre fojtogatóbbá váló politikai és tudományos légkörben maga is érezhető zaklatottsággal és ragaszkodással fordul Gulyáshoz: „Nekem fontos, mert ha Ti (Te meg Laci), akik két lábbal álltok a magyar földön, nem jelenítitek meg számomra újra meg újra ezt a világhelyzetet, ha nem vagytok légtömbömben a magyar hemiszféra, hidegfényű magányos bolygóvá dobódom el, valahová nyugat felé, de sajnos, azt hiszem, csak bukdácsoló fél-bolygóvá, mert *egész*, az csak mindazzal együtt lehetek, amit szeretek. (...) nem csak azért kértem Tőled tanulmányt, mert *valaki* vagy (...), hanem mert *valami* vagy, számomra fontos *ténye* magyar létünknek, s fontos tény a lét számára is.”¹⁴ Gulyás Pál majdhogynem csak ezekből a baráti megnyilatkozásokból igazolhatja a maga számára, hogy „fontos ténye” a magyar szellemi

¹¹ Uo. 210.

¹² Ua.

¹³ Pomogáts Béla: *im.* 231

¹⁴ KGP levelezése, 32–33.

életnek és irodalomnak, amely a *Sziget* folyóirat körül csoportosuló főket egyébként sem akaródzik a soraiban tudni. Kiszorultságának vagy kánonból mellőzöttségének tudata kettős táptalajból táplálkozott: az évszázados szellemi hagyományokba gyökerező debreceniségből és egy szűk szellemi elithez tartozásából, amely kétséget kizáróan manifestálta azon írói-erkölcsi alapállását, amit Kardos Pálhoz írott egyik levelében is leszögez: „Se a kül-, se a belföldi Rosenbergek mítoszát nem vállalom. Se a Pekár-féle Turul mítoszt. Következmény? Barbár vagyok...”¹⁵ Barbársága a hatalmi és irodalompolitikai játszmákon kívül- és felülállásából fakadó megítélését éppúgy jelzi, mint a hozzá hasonlóan beilleszkedni nem akaró Szentkuthy esetében a „különc” jelző. A magyar irodalom egyik fogyatékosága volt és maradt mindmáig, hogy képtelen tolerálni ezt a „barbárságot”, „különcséget”, más szóval a szekértáborokon kívül maradás szándékát, mert benne egy morális fensőbbiséget és szellemi tisztaság botránnyosan nyomasztó realizációját kénytelen tudomásul venni. Gulyás Pál konok kálvinistaként tusakodik a konzervatív hatalommal (*Isten követje, Nyocmillió!, Kassa kapui előtt*), a kirekesztő jobb- és baloldali ideológiákkal, a hitélet kiüresedésével szembesülni nem óhajtó egyházzal, a becsúgyó és szemforgató kortársaival, a lelkiismeretével, s bár egyre fájdalmasabban érzékeli, miként is keveredik mindinkább az irodalom margójára, nem kér a lakájmagatartással megszerezhető gyanús hírnévből (*Itáliához*).

A harmincas években tanúja lesz Németh László emberpróbáló küzdelmeinek, melynek háttérben a „tehetség éltető erejét” látja, s mivel maga nem rendelkezett hasonló energiákkal, ekként mentegetőzik: „Én nem vagyok s nem óhajtok lenni rendező, csupán lopva felfigyelni egy-egy törvényre, amit más szóval *szervezésnek* neveznek. A *szervezetet* próbálom rekonstruálni, mint ahogy a valóságban össze van téve.”¹⁶ Szenvedő alanya lesz az új nemzedékek számára indított folyóiratok megszűnésének és átváltozásának, holott ezek egy részét éppen azzal a céllal hozták létre, hogy olyan szabadon gondolkodók vegyenek bennük részt, „akik nem adták el a lelküket semmilyen szellemi szindikátusnak”¹⁷, ahogy Németh azonosítja alkotótársait és törekvéseiket. Am ez a természeti lét szemlélésében és alföldi tájképek rögzítésében örömet lelő tanár-költő, aki páratlan méltósággal viseli Babits méltánytalan kritikáját, aki fenntartásokkal szemléli a szellemi társaknak hitt barátok egymásra acsarkodását, aki hűséggel olvassa és kommentálja Németh erősen szubjektív és énszerepekkel telített leveleit, talán alkalmatlannak érezve magát a Csokonai-féle irodalmi lakáságra, talán a Németh dacosságánál is dölyfösebb lévén, szembefeszül az árral, a magánnyal és művekben igyekszik realizálni magát. Vajda Endre a filozofikus költő korai teljesítménye: a *Misztikus Ünnepi Asztal* és a *Tékozló* (de túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a kései létösszegző versei) nyomán iparkodik kijelölni a helyét: „súlya révén alkotója joggal foglal helyet nemzedékének számon tartott élcsapatában, ahol majd újra meg újra meg kell vívnia a harcot, mind a mai napig ennek az elismeréséért.”¹⁸

2.

Gulyás Pál versei ritkán vagy egyáltalán nem szerepelnek az elmúlt egy-két évtizedben megjelent antológiákban; még a szülővárosában is csak türelmes utánajárással lehet beszerezni az antikváriusoknál megsárgult versesköteteit. Cseppet sem meglepő hát, ha

¹⁵ Kardos Pál: *Hármaskönyv*. Szépirodalmi, Bp., 1978., 246.

¹⁶ Németh László *élete levelekben 1914–1948*. Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1993., 116.

¹⁷ *Uo.* 111.

¹⁸ Vajda Endre, *im.* 112.

költészetét alig érinti felfedezői hajlandóság vagy értelmezői szándék, noha kortársai közül sokaknak szolgáltatott kései igazságot az irodalmi közgondolkodás (elég Szabó Lőrincet, Sinka Istvánt, Jékely Zoltánt említeni), de még a nála jelentéktelenebb kismestereknek is kijár olykor a tiszteletadás, ami rendben is volna, ha nem éreznénk továbbra is a Gulyás-életművet sújtó kirekesztést, elfeledettségre ítéeltséget. Bizonyára akadnak sokan, akik nem is óhajtanak mást látni benne, mint Németh László barátját, a *Válasz* folyóirat útnak indítóját, s az önállóságát mindenáron megőrző vidéki költőt, akit talán nem is érdemes föltámasztani poraiból. Ellenben kevesen vannak, akik hajlandók meglátni benne a lelki szegények istensóvárgására és megfontolás nélkül adakozására kész „tékozlót”, aki sorsösszegző önvallomása tanúsága szerint az értelem és hit, a végtelen éj és a „csillagok mathézise” közé „földöntúli hidat” teremt, hogy a lét két féltke: az égi világ és alvilág között le s föl haladva megtalálja az évszázados szellemtársait.

*Alattad föld,
fölötted ég,
alattad a holt
nemzedék,
fölötted pályák
rendje hí:
lengő világok
ezrei! (Tékozló)*

Kevesen merészkedtek olyan lélektani és poétikai mélységekbe e szent és átkozott költő értelmezése során, mint Vajda Endre a *Tékozló* című verset elemezve: „egy töprengő virrasztásnak, lírai vigiliának egyre mélyebbről felbuzgó monológia, amely belenyúlik a nappalba, ahogy a sötétség mágiájában önmagát tékozló embernek visszaadja veszendő önmagát, a világ gazdagságának mámorát.”¹⁹ Kevesen óhajtják észrevenni Gulyásban a „szentimentálissá emelkedett” költészet teremtőjét, amilyenek a kevés szóval is szinte mindig lényegre tapintó Várkonyi Nándor felmutatta a költőt, aki a manír és modorosság nélküli, látomásosságában is egyszerű poézisében reflektálja önmagát és az életet, amelyről ekként vélekedik Várkonyi: „az elvont, spirituális érzelmi élet azonban egy váratlan egyszerűséggel, megtisztult szimbolizmussal találja meg kapcsolatait a világ s a természet képeivel.”²⁰

Gulyás Pál költői életműve elfér egyetlen vaskos kötetben, amelyik olyan benyomást kelt, akár egy fotóalbum, telis-tele pillanatfelvételleként rögzített képekkel, Vajda szóhasználatával élve: „a ‚szürke’ realizmus eszközeivel rögzített” pillanatképekkel: ezek a lét forgó kerekének időtlenséget sejtető mozgása során hol az elmúlást és keletkezést, hol pedig az egyhangú hömpölygést és örökkévalóságban megnyugvást sejtetik. A szemléleti objektummá vált természeti jelenségeket számos optikából és sokféleképpen exponálja, hol a tárgyias, már-már epikus hangnem szenvtelenségével, vagy épp ellenkezőleg, túlfűtött pátosszal és szenvedélyességgel; hol orphikus beavatottsággal vagy játékos öniróniával; hol pedig az elsőként Vajda konstataulta baudelaire-i látomásossággal és Van Gogh lángoszlopszerű fáira oly jellemző expresszivitással. A sokféle rögzítettség és sokszólamúság, a többféle regiszterben éneklés és balladás-ironikus hangvétel által képes fel- és megidézni a hétköznapiágukban is spirituális léthelyzetet. „A légüres térből a valós

¹⁹ *ua.*

²⁰ Várkonyi Nándor: *A modern magyar irodalm.* Danubia, Pécs, é. n. 365.

világba belezuhant ember helyzetérzését, azon nyersen vagy áttételesen, ahogy metafizikai ingerekre érzékeny lényéből kiszakad, a vizionárius élmény szférájába átlényegítve, a panasz, a kétség, a pátosz, a látnoki megérzés állandó együttesében, saját sorsának, testi és szellemi élményeinek állandó egzisztenciális feszültségében, emlékeinek torlódásában és kultúrkalandozásainak kiszélesedésében, az idegek és gondolatok párhuzamos játékának nyomon követésében.”²¹A létükben mulandó, ám az idők kezdetétől visszatérő természeti jelenségek, a kisebb-nagyobb közösség életében időről időre megjelenő és újabb lírai reflexiókat kiváltó események, az önmagát is szemlélődése tárgyává tevő költő pillanatnyi érzései és látomásos gondolatai az állandó rögzítés, a változó állapotban megragadás és az emlékezetből visszakeresés nyomán válnak a költői képek az „Örök futárává”.

*Minden embernek lelke alján
ott szállnak az égi körök.
Csak egy-két pillanatnak légy futára.
Egy-két pillanattól függ az Örök. (Az utolsó Ige)*

Gulyás a visszakeresés okán az örökkévaló futárának és a lét egészéről éneklő angyali hírnöknek, az „éj követjének” és Csokonai ihlette dalnoknak vallja magát, akiből hivatásgyakorlása: az „égi mathézisről” és mesei hőst idéző pokoljárásáról éneklése során „nem lehet elnyomni a dalt” (*Kis körök kis karikái*). Orphikus lélek, aki egyszerre felidéz a kollektív emlékezetből, és az életre keltette élmények-emlékek között harmonikus-mitikus rendet teremt; aki játszi egyszerűséggel állítja, hogy: „rím lesz minden lelkemben: játékos, gyermeki rím!”, s a száján átfutó dal, „amely az édesanyám ajkairól lebegett”, évszázadokat köt össze, nagyapák és unokák nemzedékeit (*Gyermekem a porban*).

Az újabb nemzedékek irodalmárai közül is kevesen keresik benne azt a „nemlét fagyában” szétszakadt palástú Krisztust szólongató; „az esztelen vércsorgató csatákat” feledhetetlen versekbe foglaló; az öntudatát, értelmét és reménységét veszített emberiségnek új hitet, a diktátorokkal szemben éberséget kínáló költőt, aki az Ady látomásával és indulatával írott *Személytelen Isten* versében ekként fogalmazza meg ars poéticáját:

*Aki költő, hallgató, messzemérő
annak a lét, fájdalmas, bús kitérő*

Mily megindító a saját „bús kitérő” létével számot vető Gulyás csendes, rezignált, a körötte élőkkel és kortársakkal szemben a kövektől és növényektől, az általa oly sokat és elmélyülten szemlélt természeti létezőktől panaszára vigaszt váró kifakadása:

*A kőnek is
árnyéka van,
csupán te vagy
árnyéktalan?
A parti fű is
mind terem, –
csak sorsodban nincs
értelem? (Tékozló)*

²¹ Vajda Endre, *im.* 113.

Mintha a végső összegzés, a költői pálya végén elvégzett leltárkészítés idején magában a költőben is tudatosult volna, hogy a kortársak és kritikusok által szemére vetett értelem, a létet faggató tiszta értelem önmagában átok is lehet:

*Léted mily átok
húzta le?
Az ész hideg
kísértete? (Tékozló)*

Érett fővel kénytelen újból szembesülni a fiatalkori vággyal, ha a feloldhatatlan Ideák nem vezetnek vissza az „eredeti végtelenhez”, nem segítenek visszakeresni a mennyek országát, a bensőben megélt és átlényegült Krisztus-hitet, menthetetlenül és üdvösség nélkül a bebábozódottság állapotába merevedünk.

*Az Ideákat fel kell oldani,
mert különben megölnék és tovább
kering az élet és a Föld sötét
szövetje vesz körül majd, mint a báb:
ott fekszünk az Esmék halottjaként
a Föld homályában, s a lét kering
fölöttünk s a feloldott Ideák
kórusa zeng a holtak porain! (Az utolsó Ige)*

3.

Gulyás Pál 1934-ben megjelent *Tékozló* verseskötetében található egy csokorra való gyermekvers *Repül, repül a gyermekem!* címen; az alig tucatnyi vers az 1942-ben napvilágot látott *Az alföld csöndjében* kötet tanúsága szerint a *Kis körök kis karikái* ciklusba sorolódik be, a költő természetlíróját alkotó versek közé. A „gyermekverset” létrehozó szándék rokonítható az egykori iskola- és költőtárs Szabó Lőrincéhez, aki maga is a gyermekeiről, az emlékezetből földézett saját gyermekkoráról, s a gyermekszoba megannyi titkáról és csodájáról, képzelet átalakította félelmeiről és mesés átváltozásairól ír verseket, melyeket gyakorta egyetlen történet, egyetlen primér élménysor elmondásaként is fölfoghatunk. Am a születésről tudósítás és világra rácsodálkozás, a gyermeki létértelmezés és csínyekre rávilágítás, az érzelmi megnyilvánulásokra reflektálás és játékosságba hajló mesélés máshonnan nyeri intencionáltságát és fényforrását Gulyásnál, mint Szabó Lőrincnél, nevezetesen a mitikus létérzékenységből. Bertha Zoltán írja Tamási Áron kapcsán a *Mítosz és lélek* esszéjében, hogy: „A mitikus létérzékenység és az abban kiiktathatatlanul lakozó misztikus élménytartalom pedig úgy utal mindegyre a láthatón-kézzelfoghatón túli, mögöttes és fölöttes lényegvalóságra, a végokok és törvények szellemi tartományára, hogy azáltal az evilági életmozgások, embertulajdonságok és történéshelyzetek rengetege – egy magasabb áramkör teljesebb értelméhez viszonyulva és kapcsolódva – fölemelően átláthatóvá és beláthatóvá válik.”²²

Nincs abban a megállapításban semmi meglepő, hogy Gulyás Pál „gyermekverseit” illetően a létezés át- és beláthatóvá válása inkább a felnőttek privilégiuma, mintsem a gyermekeké. A gyermek a képzeletéből előhívott természeti létezők: a növények és állatok mesékből ismert valóságos és metafizikus jelentésük s a születés és halál körül betöltött szerepük értelmezésével; a tündérmesékből ellesett mitikus beavatódási lehetőségekkel:

²² Bertha Zoltán: *Sorstükör*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001., 170.

az égit érő fán le- s feljutás, az országúton horizontális haladás és a kútban vertikális mozgás leképezésével; illetve az örökös hely- és alakváltoztatás képességének elfogadásával képes a magáévá tenni a maga módján ezt a költői világot. A mitikus világgal történő gyermeki azonosulást nagyban segíti bizonyos mesei eszközök költői alkalmazása: a szóismétlés, az epikus nyugalommal való mondatfűzés (mely az igék, a természeti lények és tárgyak megnevezése, felsorolása és képi síkon mozgatása, a manírt nélkülöző jelzők gyakori visszaköszönése révén válik a világ végletes lecsupaszításának és az önszerepre eszmélésnek az eszközévé). De Gulyás Pál a *Kalevalában* és más archaikus eposzokban fellelhető ráolvasás, regölés, imamormolás, öngerjesztő történetmondás fogásával is szívesen él, amely a gyermeket hol a hónapsoroló rigmusokra, hol a kiszámolókra, hol Weöres értelmezhetetlenségükben is zenei-mágikus soraira emlékezteti. Egyébként a gyermekeknek és a gyermekekről szóló költői beszédben alig is akad olyan szó, szókapcsolat, amelyik idegenségével, fogalmi szövevényességével megakasztaná a jelentés első szintjén történő befogadás, az együttlélegzés menetét. Gulyás Pál oly fokig egyszerűsíti érzelme-gnyilvánulásait és ihletett történetei elmondását, hogy a költészetében másutt megszokott gondolatlorólódásai (melyeket Vajda e poézis egyik legfőbb sajátosságának tart), semmivel sem bonyolultabbak, mint a világra rácsodálkozó gyermeké, aki a képisége révén átlátható világban szívesen játszik a szivárványos szavakkal és az általuk-köréjük szőtt mitikus jelentéseikkel, még ha magát a bonyolult, mitikus jelképekkel átítatott Gulyás-féle mitológiai rendszert nem is tudhatja a magáénak.

Gulyás Pál „mitikus létezőkenysége” kapcsán térjünk vissza még egyszer a fentebb emlegetett „szellemi tisztaságérzés”-hez; hogy e fogalom más aspektusból is megvilágítást nyerjen; ehhez érdemes segítségül hívni Tábor Béla néhány mondatát: „A mennyek országának keresése *visszakeresés*: hátrálás a végtelenbe. (...) E visszakeresés kettős értelmű. Egyrészt abból a *véges létezésből* kiindulva, amelybe belevetve találok magam, vissza kell keresnem azt az *eredeti végtelent*, amelynek hasadási terméke ez a véges lét (...), mert nem a végesek halmozásával jutok el a végtelenhez (...), hanem véges létrétegek lebontásával. Másrészt attól az énemtől, aki a keresés és nem-keresés határmezsgyéjén a keresést elkezdte, szüntelenül távolodnom kell, hogy közeledjek afelé, aki meg is található a mennyek országát”.²³ Tábor Béla e kijelentése kettős természetű szellemi elmozdulást kíván: egyfelől a tudat önmegtisztító tevékenysége, az éberség révén le kell bontani magáról a létről a ráarakódott „véges létrétegeket”, hogy újraértelmezhetővé és meghatározhatóvá váljék az „eredeti végtelenben” elfoglalt költői pozíció; másfelől a lebontás és visszakeresés folyamán a szemlélődés közben felvett kiindulási pontból is el kell mozdulni, a teremtői szándék, a kinyilatkoztatás megértése és az üdvtörténetbe részesülést segítő metafizikai alapállás irányába. A véges létréteget lebontani és a végtelent egy teremtői gesztussal eredeti helyére visszaállítani, egy és ugyanazon művelet része, mondhatni: mitikus költői világteremtés. Gulyás Pál a maga részéről nyilvánvalóvá tette, hogy e kettős természetű szellemi mozgást elvégezte. Természeti tárgyú filozofikus versei és a pálya végén született, Krisztust szólóingató létösszegző versei jól példázzák ezt a tudatos költői magatartást (*Vanitatum vanitas, Húsvét éjszakáján, Evangélium* stb.). Azok ellenében, akik nem értvén a másfél száz éves visszalépés okát és lényegét, tagadják a rousseau-i természetszemlélet aktualitását Gulyás korában, érdemes idézni a kortárs Hamvást: „A természet az édenkerti állapot egy neme, zavartalan harmónia és tömény boldogság. Ez alól az idillizmus alól úgyszólván nincs kivétel. Ami nem egyéb,

²³ Tábor Béla: *Szabó Lajosról*, *Életünk*, 1989/9–10., 831.

mint a civilizált városi élettől való csömör, szentimentális, de feltétlenül éber álmodozás, amelynek tárgya nincsen sehol.”²⁴

Gulyás a civilizált városi világból, amely az értékválságot és a közösségi lét rongált-ságát tudatosítja benne, visszatér a teremtés és a természeti lét ősrachéihoz: a földhöz és éghez, a vízhez és tűzhez, a Naphoz és Éjhez; ezek külön-külön és együttesen is alkotóelemei és meghatározói annak a mitikus világegésznek, amelyet a szigetlét szimbolikus „kertjében” görög bölcsek nyugalomával szemlél. Emlékezzünk csak, Szabó Lőrinc az *Ima a gyermekekért* című versében a „gonosz” emberekkel szemben, akikben meg nem nevezett okok miatt nem bízunk, maga is ezeket az „igaz” rokonnak érzett elemeket: „tűz, víz, ég és föld”, és a Gulyásnál hangsúlyt nyelő természeti jelenségeket: „fák, csillagok, állatok és kövek” együttesét kéri arra, hogy szeressék, oltalmazzák azokat, akiket ő szeret. Gulyás e féltő gesztusnál tovább merészkedik, a világgal szembeni haragját és gyanakvását félreteszi, s mint aki tudja, hogy a teremtés egyszerre halálosan komoly és játékosan egyszerű dolog, mélyebbre hatol a lét értelmezésében, a szülő anya-feleség és az ősből kiszakadó gyermekek megelevenítésében mitikus összefüggést látat:

*A földből jönnek az édesanyák.
Édesanya a szép szőke kalász is,
Édesanya a lombos esti hárs,
Édesanya az illatos akác is. (Édesanyák)*

A lélek lehelése, a színes szappanbuborék fúvása, a „a légből nőtt cédrusokba mély erőt” lehelő éj Napban lakozása és bolygó világok táplálása visszatérő motívum nemcsak a gyermeki világot idéző versekben (*Ingó sziget*), de Gulyás egész költészetében is. A szülőanyával szemben a teremtésből kimaradó apa számára egyetlen lehetőség kínálkozik a világra szülés ősi misztériumában részvételre, ha figyelembe veszi az éj, a „mindennek ősi atyja” példáját, és a saját lehelésével, az életerőt és emberhittet növesztő lelke másikkban történő életre keltésével támaszt életet:

*A teste hamvas és meleg,
belé leheltem lelkemet,
lelkem bolygó lehellét,
mely benne vándorútra kél. (Repül, repül a gyermekem!)*

A lélek, mely kiáramlik és egy másik létezőben otthonra talál, olykor „csöndes álomsugarat fon” (*Az állomáson*), máskor maga a megtestesült és szétáradó Ige, melynek a hanyatló test a temploma (*Az utolsó Ige*), átvándorol és kiteljesedik, az emlékezetből visszakeresett archaikus múltban megmerítkezik és a létezés folyamatosságát fenntartja, s talán nem utolsósorban át- és beláthatóvá teszi a titkokat és sorsot beteljesít:

*Nemsoká kisfiam is nagy lesz.
...
Már sejti, mért ülök szobámban
asztalra dőlve szótalan. (Nemsoká nagy lesz a fiam)*

²⁴ Hamvas Béla: *Szarepta*. Medio Kiadó, Bp, é.n., 414.

Gulyás Pál a *Garabonciás éjben* – melyről Hamvas Béla azt állítja: „tökéletes vers” – a „véges létrétegek”, a rongált élet fenntarthatóságát és folytathatóságát szolgáló tárgyi világ részletezésével és a maga teremtette mitologikus rendbe tartozó elemek felsorolásával kezdi a verset, hogy önmagát mint a fiatal apát, s a születés misztériumában kapott gyermekével egyfajta ősi egységet: a biblikus közösséget megteremtse:

*Van házam, van kertem.
A háznak ablaka van,
a kertben almafa van.
A kertben van egy kút is:
a kútban víz van.
Kaptam egy kisfiút is:
a kisfiúban szív van.*

A ház motívuma gyakorta vissza-visszatér a *Kis körök kis karikái* ciklus verseiben, mint a háborítatlan családi idill és lelki-szellemi összetartozás, a világban megtalált Tamási-féle otthonosság, és a könyvtárszoba rögzített pontjából: az „ablakon” át, az égi és földi világra történő ki- és széttekintés szimbóluma:

*Mily szép, mily jó, ha kész a ház
és benne ül a kis család
s kinéznek a tágas ablakon
De hová lebegett el gondolatom? (Az állomáson)*

Még Gulyás korában is bátran elmondható Debrecenről, hogy egy csendes, alföldi alvóváros, amelyben egy saját ház birtoklása egyfelől a civisöntudat igazolását erősíti (akkor számít a polgár polgárnak, a debreceni civisnek, ha kőháza van; nem véletlen Csokonai megannyi kesergése és panasza az anyjával egy fedél alatt élése miatt). Másfelől a kálvinista szemlélet egy másik sajátosságát is az emlékezetünkbe idézi, mely szerint: az én házam az én váram, s ebben a magam törvényei alapján élek és ítélek. Gulyás a visszakeresést nemcsak a mennyek országára nézve tartja kötelezőnek, hanem a mitikus költői világának alkotóelemeit is visszahelyezi eredeti, sokféle értelemmel és értelmezhetőséggel illehető pozíciójába; így aztán a szent család, az idillikus környezetben és jászolmelegben otthonlét, a keresztényi kötelességnek számító vendéglátás, az isteni adományban osztozkodás és szolidaritás-kinyilvánítás, az asztalközösség szakramentumában részesülés valamennyi biblikus jelentését is társítja a ház fogalmához. A ház szakrális és profán értelmezéstartományát gyakorta a képi gondolkodást mozgósító mitikus-mesei vonások is színesítik a versekben:

*Egy kis kunyhó van itt a papíron,
a kis kunyhón piros a fődél.
Pöttyes gombák ülnek a tövében
s a kunyhó felett fehér rózsákat
és kék ibolyákat tart a szél. (Égi rajz)*

Ebben a valóságos világból kiszakított, mitikus-mesei létvalóságban megteremtődik az ember és másik ember, a természeti-természetfeletti jelenségek és hétköznapi tárgyak, az égi és földi dolgok archaikus testvérisége; a jelenben való és képzeletből megidézett, mítoszból visszakeresett szervesen illeszkedik össze, mivel „minden olyan testvéri közel”-ségben, egymásra hangoltságban és egymásra utaltságban van, amiként a teremtés

pillanatában lehetett. Ebben az idillikus földi birtokban központi helyet foglal el a Van Gogh képein a magánvaló létezésén túlmutató, garabonciás szelet megfélemező és teremtő energiákat felszabadító fa, illetve az idősebb Brueghel *Böjt és Karnevál harca* festményén az egymással szembefeszülő, végletes létminőségeket elválasztó kút. E két jelképelem biztosítja a látható és láthatatlan, az égi és alvilági földfélteke közötti átjárhatóságot, a halhatatlanságtól és szülés misztériumától átítatottságot, a valóságból valamilyen irányba elmenekülés és a feledés, visszaperlés lehetőségét. A fák a földből jönnek, mint az édesanyák, mondja Gulyás, s elválaszthatatlanok a földtől, amelyből kinőnek és táplálkoznak, és amelybe belenőnek és visszahullatják magvaikat. Épp e mitikus-baudelaire-i összerímelésnek köszönhetően a képi gondolkodással rendelkező gyermeknek nem okoz gondot belátni, hogy a születés csakis olyan mágikus élettérből: a láthatatlanból, az éji világból eredhet, amelyből a természet is nyeri bőséges életforrását, s amelynek szerves eleme maga a víz is:

*Mentse meg egymást mindenki a földön! Az eső
mentse meg a magot,
s legyen boldog a mag, ha belőle az akác feltámadott!
Mentsen meg az akác a haláltól, ha tél van és a Nap
lemegyen,
s lehelle beléd színjátékos lelkét sugárzó-melegen!*

A mitikus-rituális körülmények között „kapott” gyermeket a *Garabonciás-éjben* a fák körbeállják, körbefogják és szelíden mosolyognak rá, akár a jászolban született Kisdedre a körötte álló szülők, s előtte hódoló Háromkirályok. A fák oltalmazó körén belül lenni vagy kívül állni, az élet vagy halál birodalmához tartozást tudatosítja a pozícióját kereső emberben:

*És azóta a körön
életem fény és öröm.
E körön túl a halál
feneketlen vize áll,
melybe játszi balgasággal
átnyúlok egy szalmaszállal
és az égre, mely árnyékoz,
fúvok szappanbuborékot!*

Gulyásnál a víz kettős természetű: életet ad és a halál birodalmába zár; a keresztényi hithez tartozó sors-elpecsételés, üdvtörténetbe részeltetés eleme, ugyanakkor a pogány mitológia kontextusában a létfeladás és az alvilágban maradásra kényszerítettség okozója. Gulyás e versében is tetten érhető egy paradoxon: az alvilágba vezető, onnan utánpótlást szerző kút vize életet sugároz, míg a föld feletti tartományban, a fák körén kívül lévő feneketlen víz, mint a Léthé magával ragad a mélységbe, megfoszt az életre való emlékezéstől is. Erre a versben tudatosan megteremtett ellentmondásra minden bizonnyal a mitológus fegyvertárs útmutatása alapján kerülhetett sor. „Kerényi figyelme főként egy furcsa ellentmondásra összpontosult. Ha *Léthé*²⁵ a Feledés, szorosan a halál és a túlvilág

---

²⁵ Nicola Cusano: *Mnémosyné-Lésmonysé (Emlékezet és feledés, mítosz és történelem)*, In: *Mitológia és humanitás*, Osiris, Bp. 1999., 238.

szférájához kapcsolódik, azaz ahhoz, amit általában mozgás nélkülinek, áramlás és hullámzás nélkül valónak szokás tekinteni, miként magyarázható, hogy *Léthét* éppen folyó vagy forrás képében ábrázolják, amelyből minduntalan árad a folyékony elem? – állapítja meg Nicola Cusano, a magyar tudós születésének századik évfordulójára kiadott emlékkötetben. Kerényinél a Léthé, mint a „be nem teljesült élet” nyer értelmet, mely szerint a „vízfolyam, amely a halálon túli világ része, másfelől mégis az élethez vezet vissza, és új lehetőséget kínál, hogy ki-ki beteljesítse saját *telos*-át.”²⁶ Gulyás ezt az „új lehetőséget” a „garabonciás éjjelen” kapott gyermekben való telos-beteljesítést ragadja meg egy játékos fordulattal, hogy tudniillik egy „szalmaszállal” nyúl át a be nem teljesültségből az égi, isteni létartományban feltételezett sorsbeteljesítés állapotába, ahol a gyermeki ártatlanságú és „aranykori-lelkületű” emberek fújnak szappanbuborékokat.

Gulyásnál az éjszaka nem a félelem, az üresség, a halál, az elfeledettség állapota, épp ellenkezőleg; Kerényi értelmezte újra *Prótozonos Koré* tanulmányában az anya és lány viszonyát, Gulyás ennek a szellemében használja az éjt, mint a déméter termékenység és világra szülés, a magból kicsírázás és új alakban életre kelés, a várakozás és léttel telítettség, az elrejtettségből megidézés és ígéretbeteljesítés, s nem utolsósorban az Örökben nyugovás költői szimbólumát. Az éjszakával, a sötétséggel szemben a gyermeki szem „két csöpp tiszta gömbje” áll, „amelybe kört rajzolt a nemlét”, s amelyben a fellegek vonulása és az apai lét elmúlása egyként látható. De hogy az elmúlás, a nemlét szorongató élménye éppoly feldolgozható és kézenfekvő életeseménnyé váljon, mint mesében az áldozathozatal vagy a halál, a természeti lét forgandóságát idézi föl a gyermeki képzeletben a lét forgó kerekére hivatkozással:

*A fellegekre bámulok
S két szemedben elámulok:
Honnan merült fel gömbalakja,
Mely a forgó világ alapja? (Gömbök)*

A földi létből átnyúlni az éji világba, onnan szappanbuborékot fúni az égre, Gulyás Pál intenciója szerint éppoly „játszi balgasággal” elvégezhető tevékenység, mint a mesehősnek a griffmadáron vagy a táltos hátán ülve száguldani garabonciás sebességgel hol az alvilágban, hol az égig érő fa tetején, s nem kell hozzá sem különösebb bátorság, sem rendkívüli képesség, csupán töretlen és érintetlen gyermeki hit a világok átjárhatóságában, a képzelet mágikus-játékos teremtő erejében.

---

²⁶ Uo. 239.